

Οντέτ Βαρών - Βασάρ (επιμ.),
ΕΒΡΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ,
εκδ. Πόλις, Αθήνα 1998, 202 σελ.

Βίκτωρ Καμχίτς

Ο ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ τόμος περιλαμβάνει τα κείμενα: Jacques Hassoun, «Από τη Μνήμη στην Ιστορία» (1996) σε μφρ. της Αριέλλας Ασέρ, και *Σημείωμα της μεταφράστριας*. Ρίκα Μπενβενίστε, «Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, "μνημονικοί τόποι"» (1996). Γιάννης Θ. Θανασέκος, «Το Άουσβιτς ως γεγονός και ως μνήμη» (1995), σε μφρ. της Ο. Βαρών-Βασάρ. Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Η προβληματική των Μουσείων της Γενοκτονίας και της Αντίστασης: ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο» (1995), και, σε επίμετρο, Τσβετάν Τόντοροφ, «Οι καταχρήσεις της μνήμης» (1992), σε μφρ. της Κικής Καψαμπέλη.

Εβραϊκή ιστορία και μνήμη: ο τίτλος του βιβλίου θα παρέμενε μετέωρος, εάν στο εξώφυλλο της πολύ φροντισμένης έκδοσης δεν συνοδευόταν από δύο φωτογραφίες: στην πρώτη, «Εβραίοι, που φέρουν το κίτρινο άστρο, ετοιμάζονται να επιβιβασθούν σε τραίνο με προορισμό το Άουσβιτς» στη δεύτερη, «επιζώντες στο Μπούχενβαλντ, κατά την απελευθέρωσή τους από τις αμερικανικές δυνάμεις, το 1945». Ο υποψήφιος αναγνώστης οδηγείται εκούσια από το κατώφλι του Άουσβιτς στο κατώφλι της μεταπολεμικής εποχής. Μεταξύ των δύο εποχών και στο επίκεντρο των πέντε διαλέξεων που συναπαρτίζουν τον τόμο βρίσκεται το Άουσβιτς: τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, εξόντωσης και καταναγκαστικής εργασίας¹. Το Άουσβιτς είναι αναγκαίο να τεθεί εντός παρενθέσεως ώστε να γίνει το «γεγονός Άουσβιτς», αντικείμενο της ιστορίας και τόπος της συλλογικής και ατομικής μνήμης. Τα κείμενα του τόμου προσεγγίζουν το ζήτημα ακολουθώντας τα χνάρια ενός διαλόγου που προτάσσει την αναγκαιότητα του στοχασμού απέναντι «στον υπερβολικό ζήλο» που προκαλεί αναπόφευκτα και μόνο η αναφορά του ονόματος Άουσβιτς.

Οι πρώην εκτοπισμένοι ήταν οι πρώτοι που βάδισαν, μοναχικά, μέσα στο χώρο του Άουσβιτς, αμέσως μετά τον πόλεμο, εγκαινιάζοντας αυτόν τον διάλογο. Στις μαρτυρίες τους επιχειρήσαν μέσω της γραφής να κατανοήσουν οι ίδιοι και να εξηγήσουν στους άλλους τι είχε συμβεί². Ο ένας στόχος της γραφής, η πραγματολογική τεκμηρίωση των γεγονότων, στο ήμισυ του αιώνα που μας χωρίζει από τη διάλυση των στρατοπέδων του Άουσβιτς έχει επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό.

Εντούτοις το Άουσβιτς αντιστέκεται στις απόπειρες κατάταξής του στη συνέχεια της ιστορικής αφήγησης. Ο Μ. Blanchot ονομάζοντας αυτή την αδυνατότητα *διακοπή της ιστορίας*, θέτει το ερώτημα τι μπορεί να πράξει το υποκείμενο της ιστορίας (εμείς οι δυτικοί) απέναντι στην *άμετρη απουσία* που άφησε πίσω του το Άουσβιτς³. Ίσως, η μόνη απάντηση σ' αυτό να είναι το αίτημα για γνώση. Η εγγραφή

όμως στην περιοχή της ιστορικής συνέχισης της δυνατότητας Άουσβιτς θέτει υπό αίρεση τα θεμέλια πάνω στα οποία στηρίζεται το υποκείμενο για να κατανοήσει τον εαυτό του και τον κόσμο. Μια γνώση που θα λαμβάνει υπόψη της το Άουσβιτς και δεν θα το απωθεί έξω από τα όριά της, διασφαλίζεται με κριτικό στοχασμό και επαγρύπνηση απέναντι στις *αντικειμενικές συνθήκες* που υφίστανται εντός των κοινωνιών μας και γεννούν τέτοια φαινόμενα.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα τα εξαιρετικά ενδιαφέροντα κείμενα της *Εβραϊκής ιστορίας και μνήμης* έρχονται να πάρουν τη θέση τους, εξετάζοντας το καθένα από τη σκοπιά του –δίνοντας, έτσι, το στοίχημα της γνώσης– καίρια ζητήματα ως προς το ρόλο που διαδραματίζει η μνήμη και η ιστορία στη διαμόρφωση της σύγχρονης δυτικής ταυτότητας. Ο πολιτικός, με την ευρεία έννοια, προβληματισμός διαπερνά από άκρου εις άκρον και συντονίζει τις πέντε διαλέξεις, τρεις από τις οποίες παρουσιάστηκαν ως εισήξεις στο πλαίσιο εκδηλώσεων της «Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού». Το εγχείρημα να συνυπάρξουν στον ίδιο χώρο κείμενα προερχόμενα από διαφορετικούς τομείς των ανθρωπιστικών επιστημών αποδεικνύεται εξαιρετικά θεμιτό, προσφέροντας στον αναγνώστη τα οφέλη ενός συγκροτημένου διεπιστημονικού διαλόγου. Ο θάνατος του ψυχναλυτή Jacques Hassoun τον Απρίλιο του '99 ήταν μια θλιβερή και απρόσμενη είδηση, ιδιαίτερα για όσους είχαν την ευκαιρία να τον ακούσουν σε ομιλίες του το 1992 και το 1996 στην Αθήνα ή τη Θεσσαλονίκη ή τον γνώριζαν από το συγγραφικό του έργο. Στη διάλεξή του «Από τη Μνήμη στην Ιστορία» ακολουθεί έναν συλλογισμό που είχε διατυπώσει στο τελευταίο κεφάλαιο («Μια ηθική της μετάδοσης») του *Κοντραμπάντου της μνήμης*, του μοναδικού βιβλίου του που έχει μεταφραστεί στα ελληνικά⁴. Εκεί, υποστηρίζει ότι για «να συγκροτηθεί το παιδί ένα χώρο υποδοχής στη μετάδοση», οφείλει ο γονιός να παραιτηθεί από τη μοναδικότητα του δικού του λόγου, από την απόλυτη κυριαρχία της δικής του μαρτυρίας μπροστά στην Ιστορία. Η απώλεια, όμως, από την προηγούμενη γενιά αυτής της μοναδικότητας, η εξασθένηση της παντοδυναμίας του «πατρικού» λόγου, θα επιτρέψει στην επόμενη γενιά αφενός να πάρει τη *σωστή απόσταση*, να απαλλαγεί στη συγκεκριμένη περίπτωση από τη συναισθηματική καθήλωση που προκαλεί το Άουσβιτς, αφετέρου να δεσμευτεί απέναντι στη διαγενεαλογική κληρονομιά, εγγράφοντάς την, ως «αξιωματική μνημόνευτη» προσωπική μνήμη, στη συλλογική ιστορική αφήγηση. Με αυτόν τον τρόπο η ηθική της μετάδοσης, η δέσμευση, εξασφαλίζεται από τους αναμεταδότες της ιστορίας, που εξακολουθούν,

ωστόσο, να την τροποποιούν κάθε φορά κάτω από το φως του δικού τους παρόντος. Το σχόλιο της Αριέλλας Ασέρ στο *Σημείωμα της Μεταφράστριας* περιστρέφεται γύρω από την έννοια της «εξορίας». Η ιστορικός Ρ. Μπενβενίστε στην εισήγησή της διερευνά, κατ' αρχήν, τη μεταβατική περίοδο κατά την οποία η μνήμη έπαψε να αποτελεί το κατ' εξοχήν σημείο αναφοράς για την εβραϊκή διασπορά, δίνοντας από τον 19ο αιώνα, προοδευτικά, τη θέση της στην ιστορική αφήγηση και την ιστοριογραφία. Αυτό το πέρασμα από τη ηρωσκειυτική στην κοσμική (ιστορικοποιημένη) μνήμη, παράλληλο με την πορεία της αφομοίωσης, θα σηματοδοτήσει για την εβραϊκή συνείδηση την αρχή απομάκρυνσης της από την παραδοσιακή ταλμουδική εξήγηση του χρόνου. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναλύεται η διαδικασία ενσωμάτωσης, διαμέσου της μνήμης, δύο σημαντικών γεγονότων του απώτερου και πρόσφατου εβραϊκού παρελθόντος, της *Μασάντα* και της *Shoah*⁵, στη σύγχρονη εβραϊκή ταυτότητα. Η συγγραφέας καταδεικνύει ότι η κατασκευή «μνημονικών τόπων» περνάει μέσα από τον ιστορικό λόγο. Και διερωτάται σχετικά με τις συνθήκες που θα καταστήσουν τη μνήμη μηχανισμού εγρήγορσης και κριτικής συνείδησης. «Το ίδιο το γεγονός ότι το Άουσβιτς συνέβη (δεν μπορεί παρά να) είναι η έκφραση μιας τάσης της κοινωνίας εξαιρετικά ισχυρής». Στο συνέπεια αυτής της φράσης του Adorno, που σταθμίζει με ακρίβεια το διακύβευμα του Άουσβιτς, εξετάζει ο Γ. Θ. Θανασέκος, Διευθυντής επί πολλά χρόνια του «Ιδρύματος Άουσβιτς» στις Βρυξέλλες. Στο κείμενο του προσδιορίζει, αρχικά, το πολλαπλό στίγμα του Άουσβιτς: μέσα στο πεδίο των ιστορικών ερευνών, ως νεωτερικό γεγονός, ως σύμβολο της ναζιστικής εγκληματικότητας, ως τομή στην ιστορική συνείδηση ακολουθούμε, αφού εξετάσει τις διαφορετικές στρατηγικές που έθεσε σε εφαρμογή το υποκείμενο της ιστορίας απέναντι στην ατυπία του «γεγονότος Άουσβιτς» (αρνητισμός, διαβολοποίηση, σχετικοποίηση, «φονξιοναλισμός») και απορρίπτει τον οβελισμό των δημίων και των εκτελεστών από το πεδίο της συνείδησης στη σφαίρα του ζώδους⁶, προκρίνει μια αυτοστοχαστική στρατηγική. Η σύνθετη θεωρητική επεξεργασία αυτής της στρατηγικής δομείται με αυστηρά φιλοσοφικούς όρους και ανιχνεύει τις συνθήκες υπό τις οποίες η κρίση που προκάλεσε το «γεγονός Άουσβιτς» στην ιστορική συνείδηση, θα μπορούσε να εξαναγκάσει το υποκείμενο σε «μια επισημείωση στον εαυτό του». Το ζητούμενο για τον Γ. Θ. Θανασέκο είναι πώς θα μπορούσε το «μάθημα Άουσβιτς» να αποκτήσει μια απτή παιδαγωγική μορφή, που θα μας επιτρέψει «να αναλάβουμε πλήρως την ευθύνη των συνεπειών της αντίφασης, τις οποίες αποκάλυψε στο εσωτερικό της

κοινωνίας μας το Άουσβιτς. Πρώτη προϋπόθεση, για να επιστρέψουμε στα λόγια του Adorno, ώστε να αναλάβουμε την ιστορική ευθύνη του Άουσβιτς, καθίσταται, σήμερα, η *κοινωνική κριτική*. Πώς δομείται η αφήγηση της Γενοκτονίας των Εβραίων και της Αντίστασης στον κατ' εξοχήν δημόσιο χώρο που έχει ως στόχο τη διατήρηση της μνήμης, το μουσείο; Αυτό το θέμα συζητάει στη διάλεξή της η ιστορικός Ο. Βαρών-Βασάρ. Τα μουσεία με αυτήν τη θεματική άρχισαν να εγκαινιάζονται από τις αρχές της δεκαετίας του '90, γεγονός που αντανάκλα την αναζωπύρωση ενός ευρύτερου, αλλά και ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος γι' αυτά τα θέματα. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν από τη λειτουργία ενός μουσείου είναι σημαντικά. Ποιος τρόπος αναπαράστασης των γεγονότων θα επιλεγεί, ώστε το μουσείο να διασώσει και να μεταδίδει τη μνήμη της εποχής; Πώς πρέπει να διαλέγεται ένα μουσείο με τις τρέχουσες ιστοριογραφικές τάσεις; Δύο μοντέλα μουσείων, ευρωπαϊκό (γαλλικό) και αμερικανικό, εξετάζονται μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα, που εκ των πραγμάτων δίνουν τις δικές τους απαντήσεις. Στο γαλλικό μοντέλο, Γενοκτονία και Αντίσταση παρουσιάζονται μαζί. Η Γενοκτονία δεν αντιμετωπίζεται ως μια καταστροφή που ανήκει αποκλειστικά στην ιστορία του εβραϊκού έθνους, αλλά ως μέρος της ευρωπαϊκής ιστορίας του 20ού αιώνα. Στο αμερικανικό μοντέλο η ζεύξη λύεται: η Γενοκτονία παρουσιάζεται αυτονομημένη, με έμφαση στην έντονη δραματοποίηση που αποσκοπεί στον συγκινησιακό κλονισμό του επισκέπτη του μουσείου. Για να κρίνουμε κάθε μοντέλο θα πρέπει να συνυπολογίσουμε την ιδιαιτερότητα της κάθε κοινωνίας που προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει γύρω από το Άουσβιτς: το πολιτισμικό κλίμα Ευρώπης και Αμερικής εξακολουθεί να διαφέρει, το ίδιο ισχύει και για τον τρόπο αναπαράστασης της ιστορίας.

Στο επίμετρο του τόμου, ο Tzvetan Todorov, γνωστός από τα έργα του γύρω από τη θεωρία της λογοτεχνίας, σ' ένα κείμενο με πολλαπλές αφετηρίες στην ιστορία, την ανθρωπολογία και την ψυχανάλυση, πραγματοποιεί μια συνολική επανεξέταση του ζητήματος της μνήμης. Η ολική εξαλείψιση της μνήμης, στον 20ό αιώνα, αποτέλεσε έναν ορατό κίνδυνο με την εμφάνιση των ολοκληρωτικών καθεστώτων του μεσοπολέμου. Στην εποχή μας, αντιθέτως, ζούμε μια καινοφανή «Λατρεία της μνήμης» που έχει οδηγήσει στην άνευ όρων ιδιοποίηση και κατάχρησή της. Χαράζοντας τα όρια ανάμεσα στα δύο άκρα, ο Todorov υπενθυμίζει ότι η μνήμη δεν έχει ούτε θετική ούτε αρνητική πολιτικότητα και γι' αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να υπηρετήσει σκοπούς πολύ διαφορετικούς από την αναζήτηση της

αλήθειας, καθ' όσον μπορεί να μετατραπεί σε μέσο για να ισχυροποιήσουν άτομα και κοινωνικές ομάδες τη θέση τους στο παρόν. Η διάκριση ανάμεσα σε δύο τύπους μνήμης, την *κυριολεκτική* και την *παραδειγματική*, προτείνεται από τον Todorov ως εναλλακτικό κριτήριο, σε σχέση με τη διάκριση μεταξύ καλού και κακού, για την κριτική πάνω στη χρήση της μνήμης. Στην πρώτη περίπτωση το ανακτημένο γεγονός παραμένει αμετάβητο, εγκλωβίζοντας το υποκείμενο μέσα στα όριά του: η προσκόλληση όμως σ' ένα γεγονός που τοποθετείται στον απρόσβλητο χώρο του ιερού ενέχει τον κίνδυνο νέων φανατισμών. Στη δεύτερη περίπτωση το γεγονός αποκτά παραδειγματική αξία, επιτρέποντας στο υποκείμενο να χρησιμοποιήσει το μάθημα του παρελθόντος για να δράσει στο παρόν: κατ' αυτόν τον τρόπο η μνήμη τίθεται από τους φορείς της στην υπηρεσία της δικαιοσύνης.

Τα κείμενα της *Εβραϊκής ιστορίας και μνήμης* ανακεφαλαιώνουν τα σημαντικότερα σημεία του διαλόγου που διεξάγεται διεθνώς κατά την τελευταία δεκαετία γύρω από το Άουσβιτς. Κύριο χώρο υποδοχής αυτού του προβληματισμού στην Ελλάδα αποτελεί από το 1991 η «Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού», με τη συμβολή της οποίας εκπονήθηκε η συγκεκριμένη έκδοση. Η παρουσία αυτών των κειμένων καθιστά, σήμερα, δυνατή τη μεταγραφή του Auschwitz στα ελληνικά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο όρος-έννοια Άουσβιτς χρησιμοποιείται εμβληματικά, όπως γράφει ο Γ. Θ. Θανασέκος, για να δηλώσει (χωρίς να περιγράψει) τον στρατοπεδικό κόσμο καθώς και τις συνθήκες δυνατότητας που οδήγησαν σ' αυτόν.
2. Ανάμεσά τους ο Primo Levi με το *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* (1947) (βλ. ελλ. μφρ., εκδ. Άγρα 1987) και ο Robert Antelme με το *L'espèce humaine* (1947).
3. Maurice Blanchot, *L'écriture du désastre*, Gallimard, Παρίσι, 1980, σ. 129-134.
4. *Το κοντραμπάντο της μνήμης*, μφρ. Α. Ασέρ, πρόλογος: Θανάσης Τζαβάρας, Εξάντας, 1996.
5. *Μασάντα*: οχυρή τοποθεσία στην έρημο της Ιουδαίας, τελευταίο σημείο εβραϊκής αντίστασης στους Ρωμαίους κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του 66-73 μ.Χ. Οι υπερασπιστές του φρουρίου προτίμησαν την ομαδική αυτοκτονία από την παράδοσή τους. Shoah: εβραϊκή λέξη που σημαίνει «όλεθρος» ή «καταστροφή»: χρησιμοποιείται αντί του όρου *Ολοκαύτωμα* στην ευρωπαϊκή βιβλιογραφία.
6. Παραπέμπει στην ανάλυση της «κοινοτοπίας του κακού» από τη Hannah Arendt (*Eichmann in Jerusalem, a report on the banality of evil*, The Viking Press, Νέα Υόρκη, 2^η1965).